

Tāmnieku izloksne

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta

zinātniskā asistente Anete Ozola

Talsu Galvenā bibliotēka, 22.09.2022.

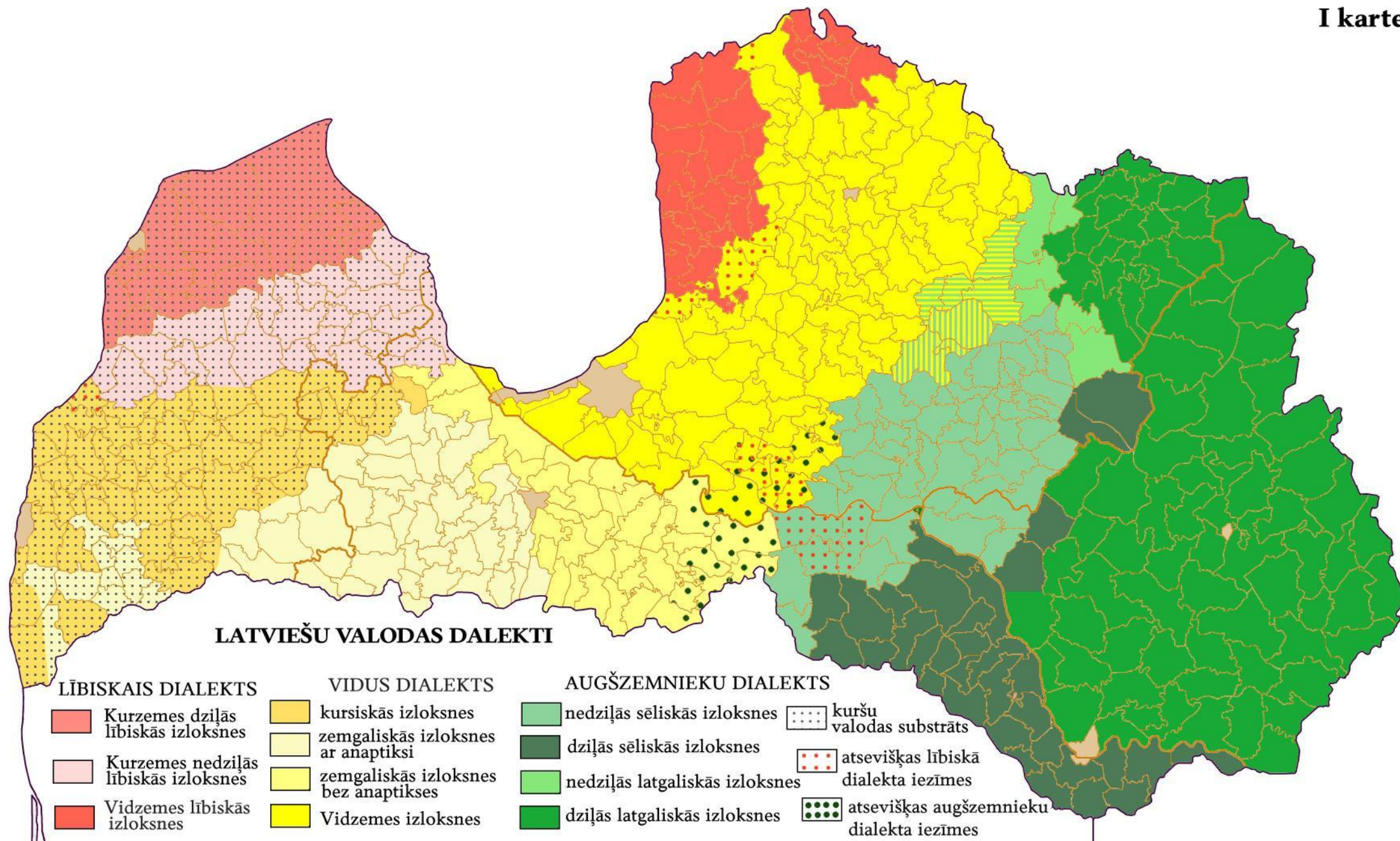
LATVIJAS UNIVERSITĀTE
**LATVIEŠU VALODAS
INSTITŪTS**

Dialekts un izloksne

- **Dialekts** – plašākā apvidū vēsturiski izveidojies valodas paveids, kurā apvienotas vairākas radniecisku izlokšņu grupas. (MLVV)
- **Izloksne** – sīkākais vēsturiski izveidojies kāda novada valodas paveids; šī valodas paveida izpausmes forma. (MLVV)

Mūsdienu dialektu klasifikācija

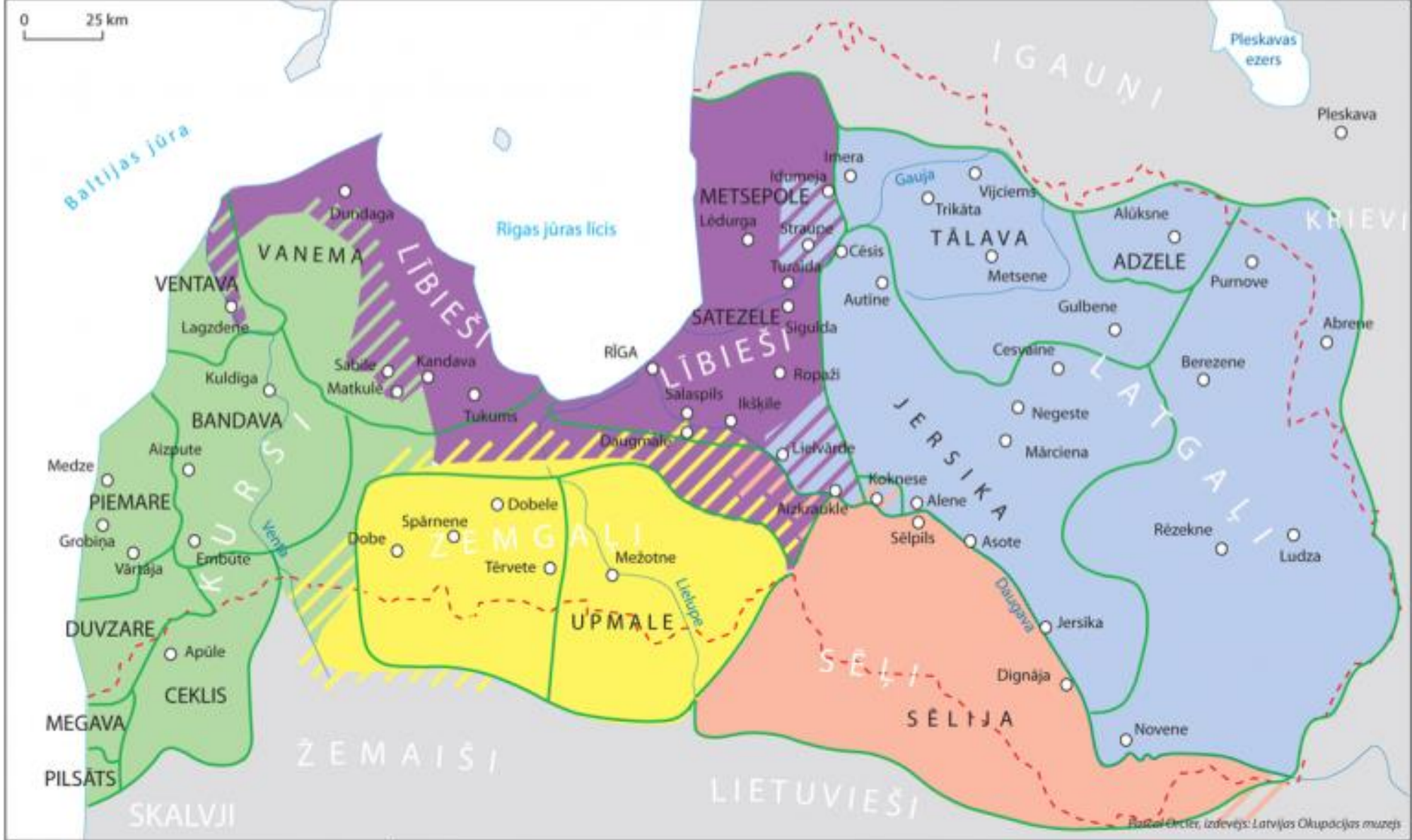
- Latviešu valodā ir 3 dialekti – vidus, augšzemnieku un lībiskais.
- Latviešu valodas dialektus iedala 512 izloksnēs, kuru pamatā ir Latvijas teritorijas administratīvais iedalījums pirms Otrā pasaules kara.

Kā veidojušies latviešu valodas dialekti?

Valodnieks Antons Breidaks norāda, ka:

- **Kurzemes dienvidu izlokšņu** daļa radusies uz senās kuršu valodas bāzes, bet Kurzemes zemgaliskās izloksnes ap Nīcu un Bārtu radušās uz zemgaļu cilts valodas pamata.
- **Tāmnieku jeb Kurzemes lībiskās izloksnes** izveidojušās, krustojoties kuršu un lībiešu valodai.
- **Vidus dialekta zemgalisko izlokšņu** pamatā ir zemgaļu cilts valoda. Arī **Vidzemes vidus izloksnes** izveidojušās uz zemgaļu cilts valodas bāzes, vēlāk piejaucoties latgaļu un sēļu valodas elementiem.
- **Vidzemes lībiskās izloksnes** radušās, Vidzemes vidus izloksnēm krustojoties ar lībiešu valodu.
- **Augšzemnieku dialekta sēlisko izlokšņu** pamatā ir sēļu cilts valoda, bet **augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu** pamatā ir latgaļu cilts valoda.

BALTU CILTIS 12. GS.

- KURŠI** Baltu un citu cilšu nosaukumi
- VANEMA** Zeme
- Nozīmīgākās apdzīvotās vietas
- Mūsdienu Latvijas robežas

(laaj.org.au)

Dialektu pētniecības vēsture

- Liecību par valodas atšķirībām jau 17. gs. atstājis mācītājs Pauls Einhorns grāmatā “Historia Lettica” (1649). Viņš norādījis, ka latviešiem ir viena valoda, tomēr var izšķirt trīs dialektus.
- Ziņas par dialektiem redzamas arī Georga Manceļa vārdnīcā “Lettus” (1638), kur norāda, ka draudzēs ir vērojamas atšķirības valodā.
- Dialektu iezīmes aprakstītas arī 1761. gadā izdotajā Gotharda Frīdriha Stendera gramatikā.

Dialektu pētniecības vēsture

- Tomēr nav skaidra priekšstata par dialektālo situāciju 17. gadsimtā, jo plašu pētījumu aizsākumi meklējami 19. gadsimta otrajā pusē, kad Augusts Bīlenšteins klasificēja un plaši aprakstīja latviešu valodas dialektus.
- Augusta Bīlenšteina kartē Lībiešu krasta ciemu apgabalā norādīta lībiešu valoda (*Livisch*), dziļās lībiskās izloksnes jeb īstās tāmnieku (*Eigentliches Tamisch*) izloksnes un ziemeļrietumu kursiskās jeb tāmnieku (*Nordwestkurisch oder Tamisch*) izloksnes. Izlokšņu robeža ir starp Ģipku (*Gipchen*) un Roju (*Rohjemunde*), Valpeni (*Walpenen*) un Ārlavu (*Erwalen*), Pilteni (*Pilten*) un Zlūkām (*Schleck*), Sārnati (*Sernaten*) un Ķimali (*Kimalen*).

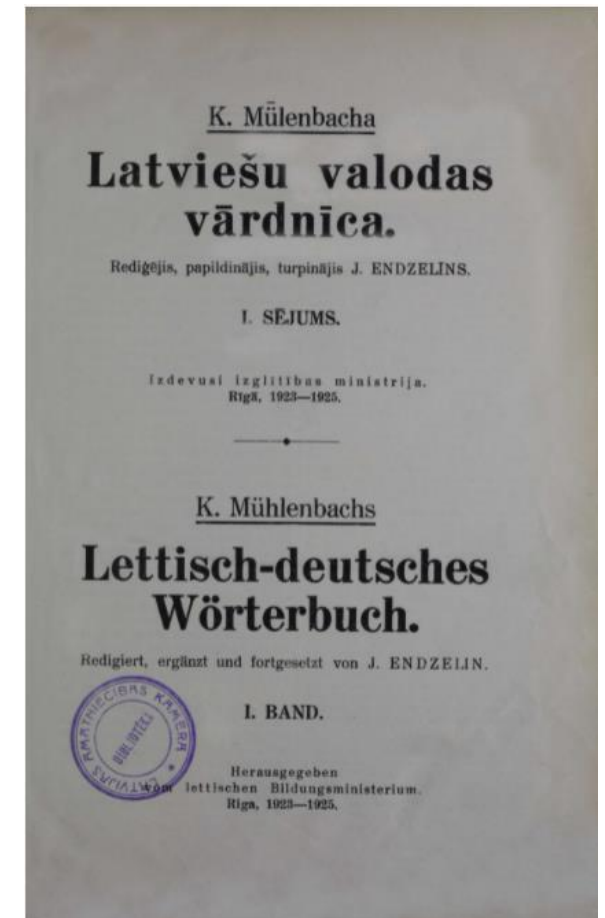
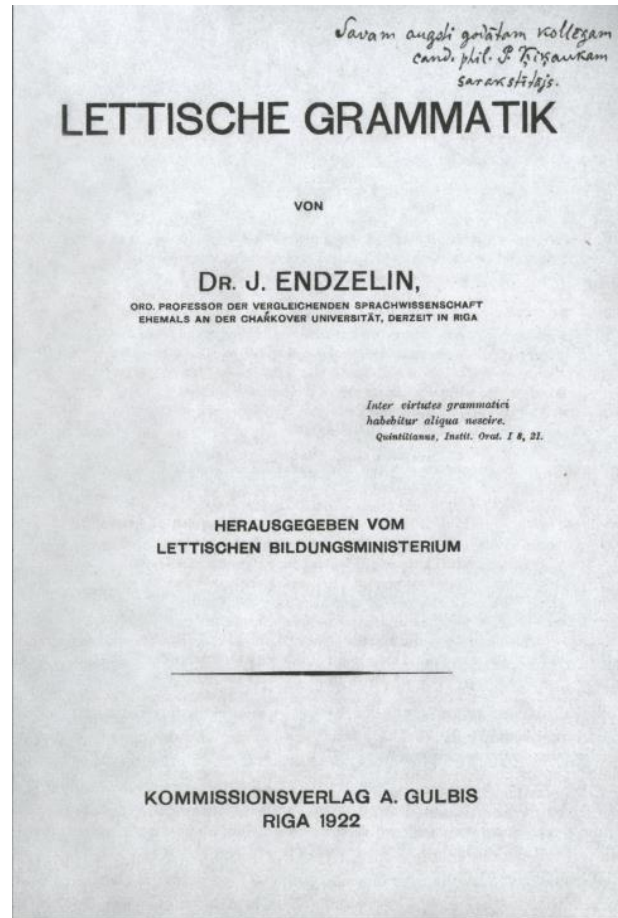

KARTE
 DES
LETTISCHEN SPRACHGEBIETS,
 ca. 1860.
 Meist nach Bielenstein.

- Haupt-Mundarten:
1. Mittlerer Dialekt oder Schriftlettisch.
 2. Reinstes Lettisch.
 3. Nordwestkurisch oder Tamisch.
 4. Eigentliches Tamisch.
 5. Nördliches Livo-Lettisch.
 6. Obertändischer Dialekt oder Hochlettisch.

Dialektu pētniecības vēsture

- Pētījumus turpināja Jānis Endzelīns un Kārlis Mīlenbahs.
- Jānis Endzelīns 1922. gadā izdotajā “Lettische Grammatik” un 1951. gadā izdotajā papildinātajā un tulkotajā “Latviešu valodas gramatikā” visnotaļ pilnīgi un precīzi apraksta gramatiku, lielu nozīmi veltot arī dialektiem.

Dialektu pētniecības vēsture

- Daudzi dialektoloģijas pētījumi no 1923. līdz 1940. gadam publicēti Filologu biedrības rakstos; tur atrodams arī nozīmīgais Veltas Rūķes raksts “Kurzemes un Vidzemes lībiskā dialekta apgabals”, kurā plaši aprakstītas un kartēs atainotas gan Kurzemes, gan Vidzemes lībiskā dialekta īpatnības.
- Marta Rudzīte ir viena no izcilākajām latviešu valodniecēm, kas veikusi plašus pētījumus dialektoloģijā.

Kartes

- Kartes ir svarīgs dialektoloģijas instruments.
- Var izšķirt divu veidu kartes – izoglosu un izlokšņu.
- Izoglosa ir līnija, kas kartē iezīmē kādas īpatnības izplatības areālu. Izoglosu kartēs norādītas līnijas, kas atdala noteiktas īpatnības izplatību.
- Izlokšņu kartē iekrāsotas vai citādi iezīmētas tās izloksnes, kurām raksturīga kāda īpatnība.

Schwund des Gen. fem. 7.
Schwund der Fern-Z. 8.

1. Schwund der Endsilben.
2. ou Cas.
3. -m- med. infix.
4. -oi-, -dubens
5. -of- & -if-
6. -ra- & -pa-
7. -ll-, -woll-, & -zell-, -woll-,
8. -glin-, -diffe- & -g'lon-, -diffe-.

9. -d'f'as- & -l'is-
10. -Dat. Plur. m- in- & -in-
11. -Loc. S- in- & -e-.

12. -t'au-, -son-, -Dat. m-
13. -airde- & -s'irde-
14. -lange- & -sonne-
15. -d'iche- & -d'iche-
16. -conspiration- & -Wort-

11
12
2

11

11

11

11

11

11

Rositten

Dünaburg

MITAU

Hauske

RIGA

Windau

Landau

Piltten

Schleiss

Schleiss

Schleiss

Schleiss

Schleiss

Schleiss

Schleiss

Schleiss

Schleiss

Schleiss

Schleiss

Schleiss

Schleiss

Schleiss

Nalibury

Altdorf

Muthlas

Dickeln

Pernig

Alfamtin

Petraltin

Kremon

Alfamtin

Alfamtin

Alfamtin

Alfamtin

Alfamtin

Alfamtin

Alfamtin

Alfamtin

Alfamtin

Alfamtin

Alfamtin

Alfamtin

Alfamtin

Alfamtin

Ermen

Wolk

Wolmar

Wolmar

Wolmar

Wolmar

Wolmar

Wolmar

Wolmar

Wolmar

Wolmar

Wolmar

Wolmar

Wolmar

Wolmar

Wolmar

Wolmar

Wolmar

Wolmar

Wolmar

Wolmar

Wolmar

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

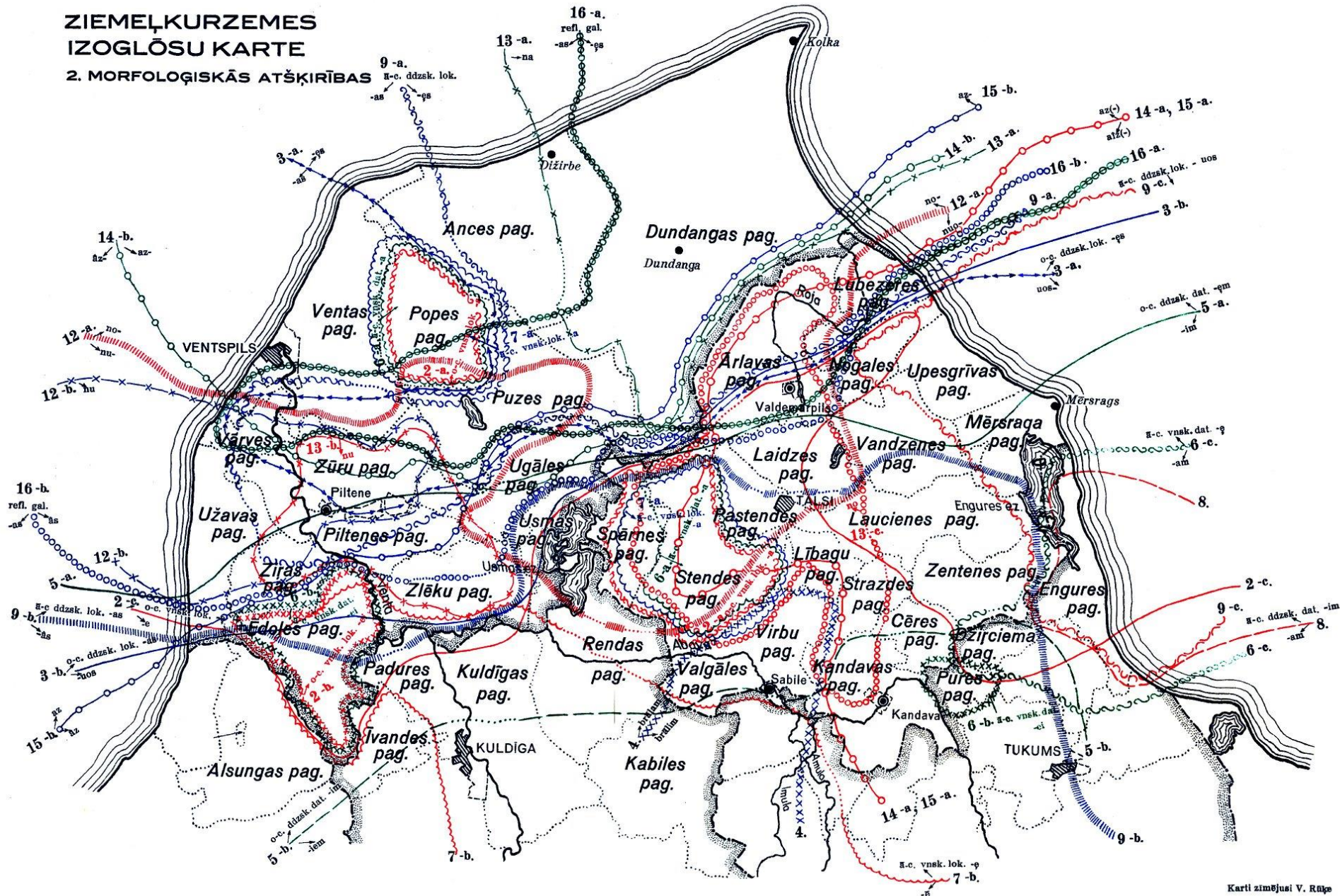
Wolk

Wolk

Wolk

Wolk

**ZIEMEĻKURZEMES
IZOGLŌSU KARTE
2. MORFOĻOĢISKĀS ATŠKIRĪBAS**

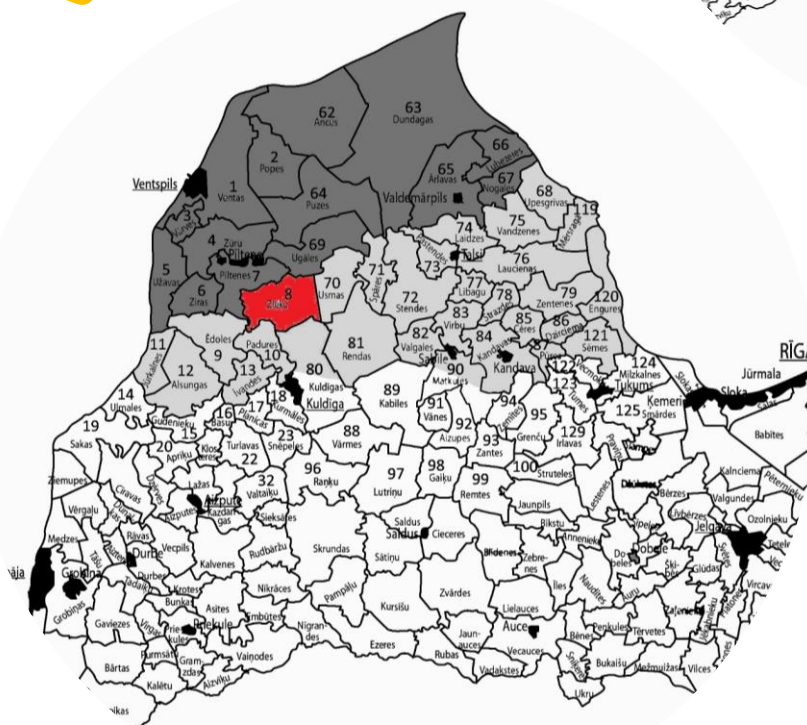
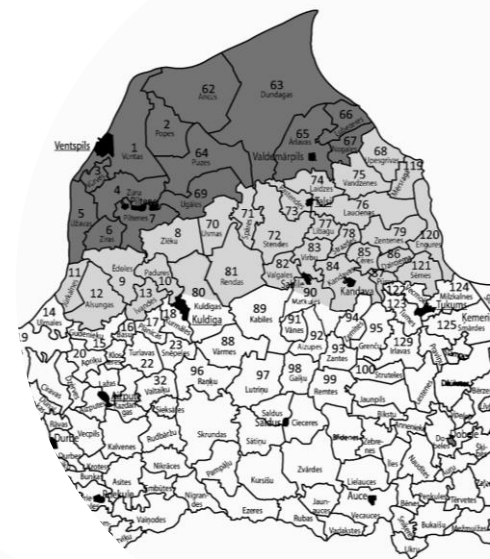
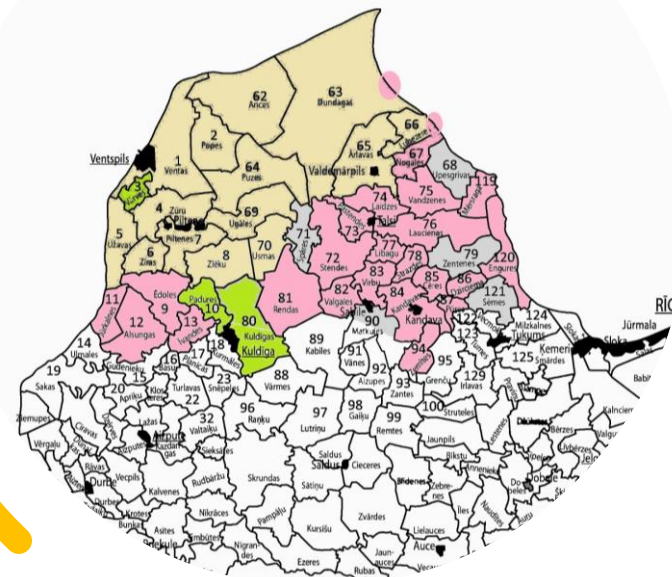

Karti zīmējusi V. Rāpe

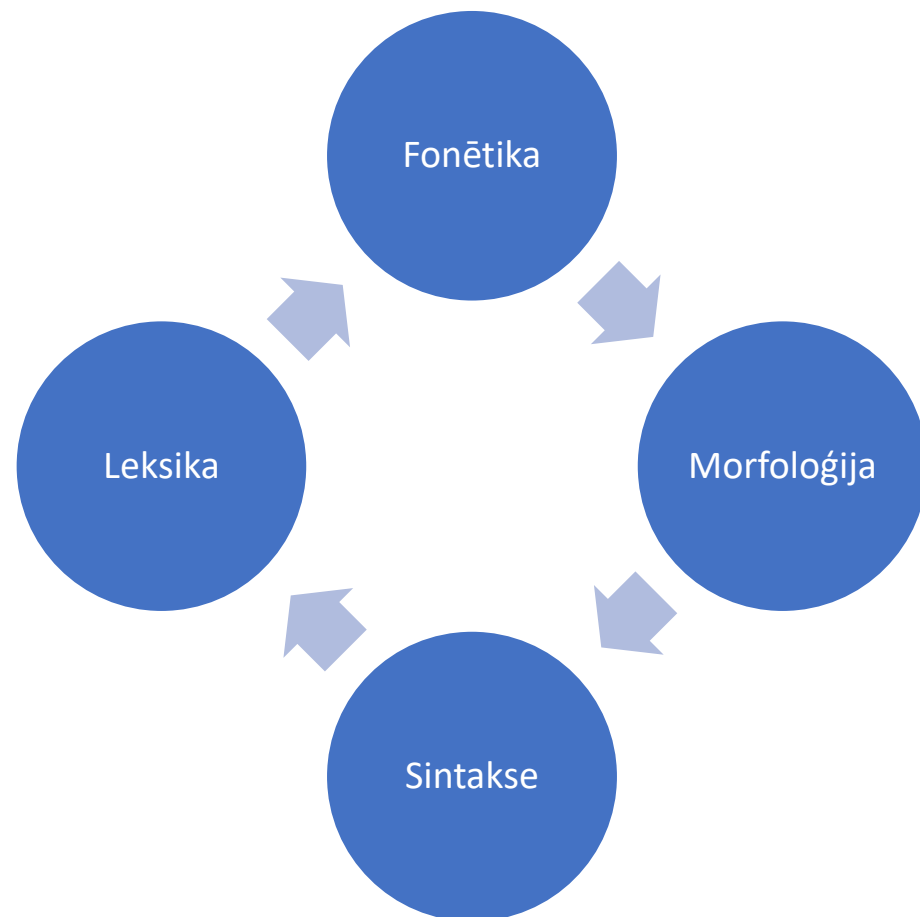
("Filologu Biedrības Raksti", XX sēj.)

Dialektu un izlokšņu robežu problemātika

- Izlokšņu grupu un dialektu robežas kartēs atainotas dažādi.
- Lai skaidri varētu klasificēt izloksnes, būtu nepieciešama viena vai vairākas šķirējpazīmes, pēc kurām varētu noteikt izloksnes piederību dialektam vai izlokšņu grupai.

Dialektu pētīšanas iespējas

*Latviešu valodas
dialektu atlants*
MORFOLOGIJA I

**No Sventājas
līdz Ancei**

**AVOTI
VĒL NEIZSĪKST**

Latviešu valodas
dialekti 21. gadsimtā

*Latviešu valodas
dialektu atlants*
FONĒTIKA

Izlokšņu pētījumi

Talsu “izloksne”

Kurzemes lībiskās jeb tāmnieku izloksnes

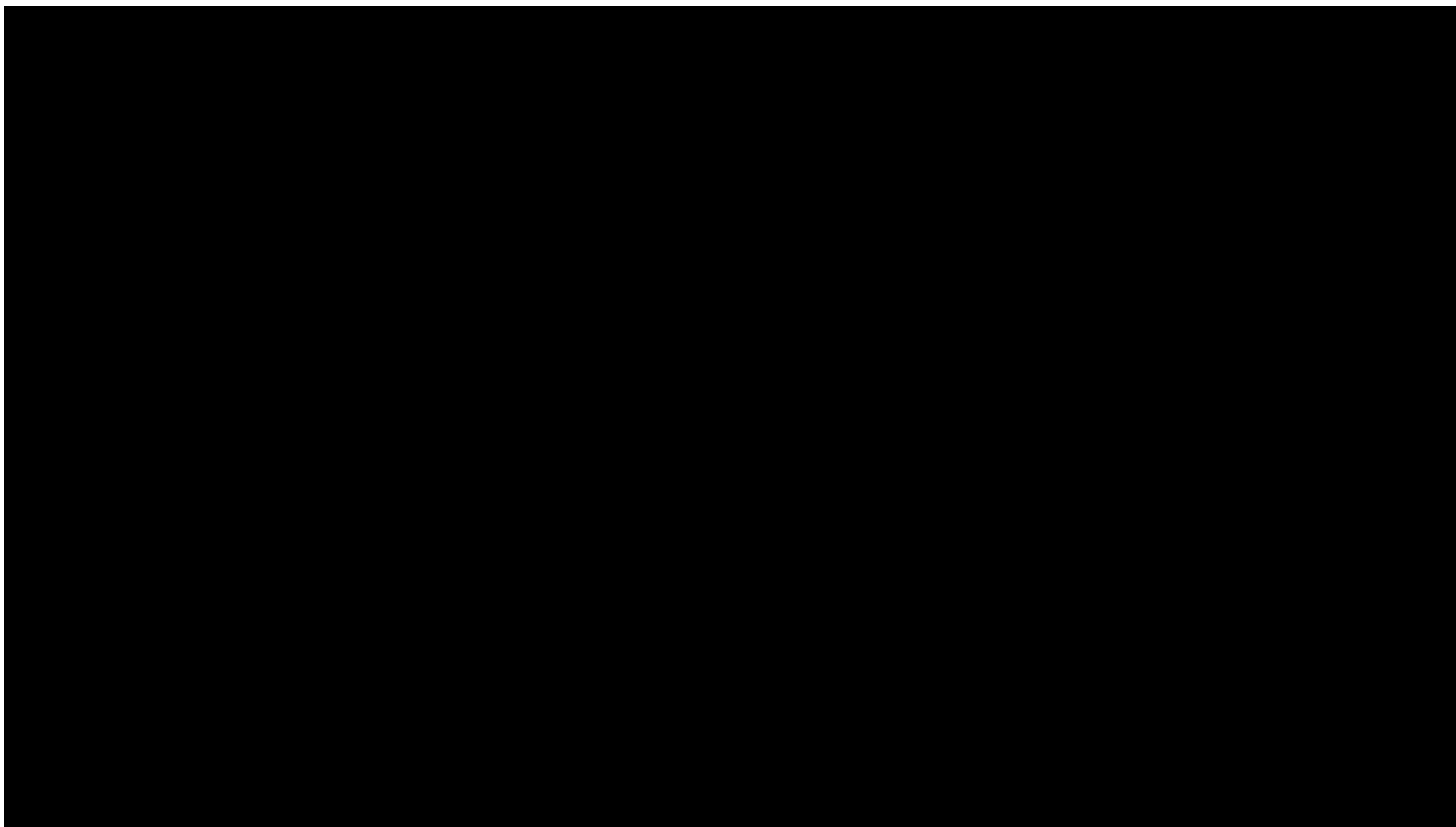
- Lībiskā dialekta apgabals iezīmē lībiešu teritoriju, taču gadsimtu gaitā tur veidojusies savdabīga kultūrvēsturiskā baltu un somugru kontaktu zona, ko pierāda arī arheoloģiskie izrakumi.
- Talsu apkārtnē dzīvojuši gan lībieši, gan kurši, kas nenoliedzami iespaidojis arī latviešu literārās valodas un dialektu veidošanos un attīstību.
- Interesants ir dialektoloģes Martas Rudzītes pieņēmums, ka lībiešu valodas ietekme visstiprākā ir bijusi laikā, kad lībieši bija divvalodīgi un pastāvēja aktīvi latviešu un lībiešu kontakti.

Tāmnieku vārds

Iespējamos variantus apkopojis Jānis Endzelīns:

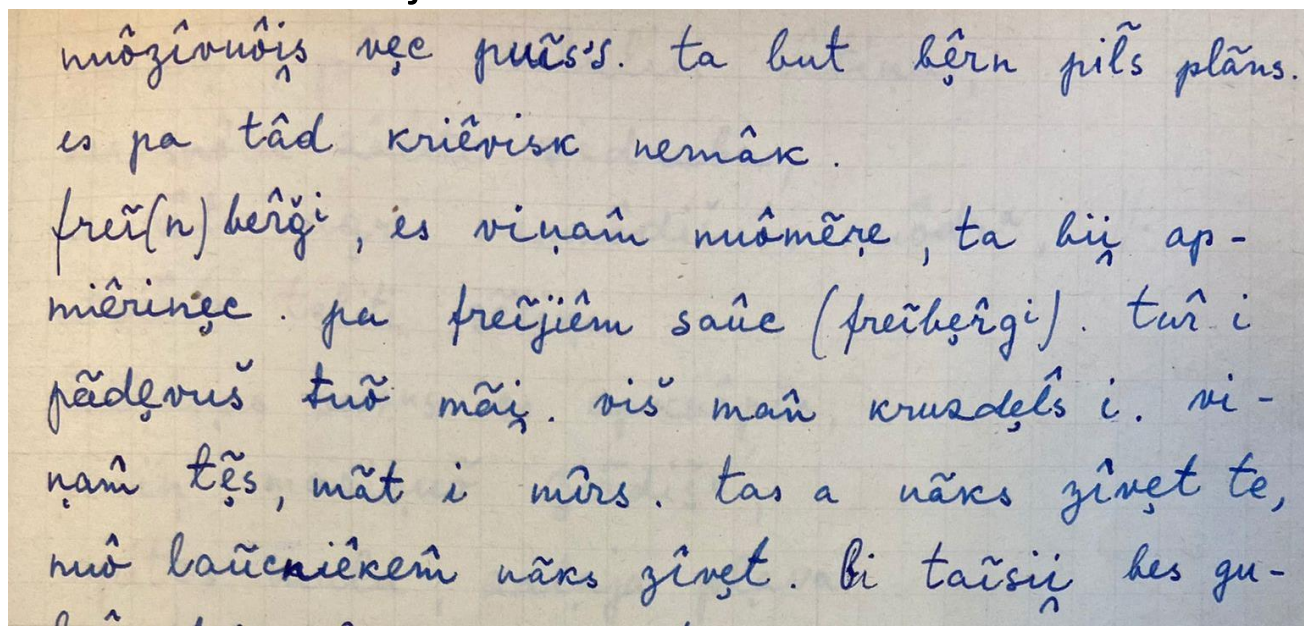
- Tas esot īsteni tikai lamu vārds: par pamatu tam esot vārds *tāms (tāmulis)*. Lamu vārds tas laikam tiešām ir bijis. Jādomā, ka par *tāmiem* vai *tāmuļiem* kaut kur saukti plānprātiņi ar neskaidru valodu. (Fon der Launics)
- Ticamāks ir Vecā Stendera pieņēmums, kas *tām(niek)i* dabūjuši savu nosaukumu no vārda *tām*, kuru tie lietojot citu latviešu *līdz šim* jeb *līdz tam* vietā.

Kā skan tāmnieku izloksne?

Fonētika

- Latviešu valodā izšķir trīs intonācijas – krītošo, stiepto un laužto.
- Latviešu literārajā valodā vārdā *māja* dzirdama stieptā intonācija, vārdā *meita* lauztā intonācija, bet vārdā *koks* krītošā intonācijā.
- Lībiskajā dialektā krītošā intonācija pielīdzinājusies lauztajai, līdztekus arī kāpjoši krītošā un laužti krītošā intonācija.

nuōziouōis veq puēs's. ta but bēr̄n pils plāns.
es pa tād kriēvisk nemāk.
frēi(n)ber̄gi, es viņam nuōmēre, ta hiq ap-
miērinēc. pa frēijēm saucē (frēiber̄gi). tur i
pādēvus tuō māi. vis' man' krusdēls i. vi-
nam' tēs, māt i mīrs. tas a nāks zīvet te,
nuō baūcniēkēm nāks zīvet. bi tāsiq bes qu-

Fonētika

- Viena no zināmākajām lībiskā dialekta īpatnībām ir gala zilbes patskaņu zudums, ko tautā sauc par galotņu noraušanu, piemēram, *siev* ‘sieva’, *meit* ‘meita’, *skol* ‘skola’.
- Ne tikai galotnes, bet arī piedēkļi *ie*, *uo* un garie patskaņi mēdz saīsināties vai zust: *smaidig* ‘smaidīgs’, *nevens* ‘neviens’, *parādit* ‘parādīt’.

Daiļš meits – rozeniņš,

Lāčpurn – vagariš,

stāv ģīm sakrunķej;

Mežsarg – mušmir

(2834-1)

Fonētika

- Pārmaiņas bieži skar patskani *e*, piemēram, latviešu literārajā valodā vārdā *dzērve* dzirdama šaura *e* skaņa, taču lībiskajā dialektā, īpaši Kurzemes dziļajās izloksnēs, var dzirdēt platu *e* un *ē*, piemēram, vārdos *dzērve*, *mest*, *celt*, *mesties*, *celties*, *ēst*, *sēt*.
- Arī skaņai *ē* lībiskajā dialektā raksturīgas pārmaiņas, tāpēc reizēm to izrunā kā *ei*, piemēram, vārdos *teceit* 'tecēt', *redzeit* 'redzēt', *sēdeit* 'sēdēt', *peic* 'pēc'.
- Skaņa *e* izmainīta arī vietniekvārdos *es* un *mēs*, tāpēc nereti Kurzemes lībiskajās izloksnēs dzirdams *es* un *mēs* ar platu *e* un *ē* skaņu.
- Divskanis *au*, kas pilnībā vai daļēji pārtapis par divskani *ou*, piemēram, lībiešu ciemu iedzīvotāju runā joprojām šī īpatnība ir dzīva, tāpēc vārdu *saule* un *tauta* vietā saka *soule* un *touta*.

Pamazināmā forma

- Vārdu beigas skar arī izmaiņas pamazinājuma formā jeb vīriešu dzimtes izskaņas *-iņš* pārveidojums par *-iš* vai *-īš*, piemēram, *vīriš*, *darbiš*, *dēliš*, *Jēkabiš*.
- Tas pats attiecināms uz sieviešu dzimtes vārdiem, piemēram, *sieviš*, *Ilziš*, *leviš*, taču vēl neparastākas formas darina pat no nelokāmiem personvārdiem, piemēram, *Ottiš*, *Bruniš*.

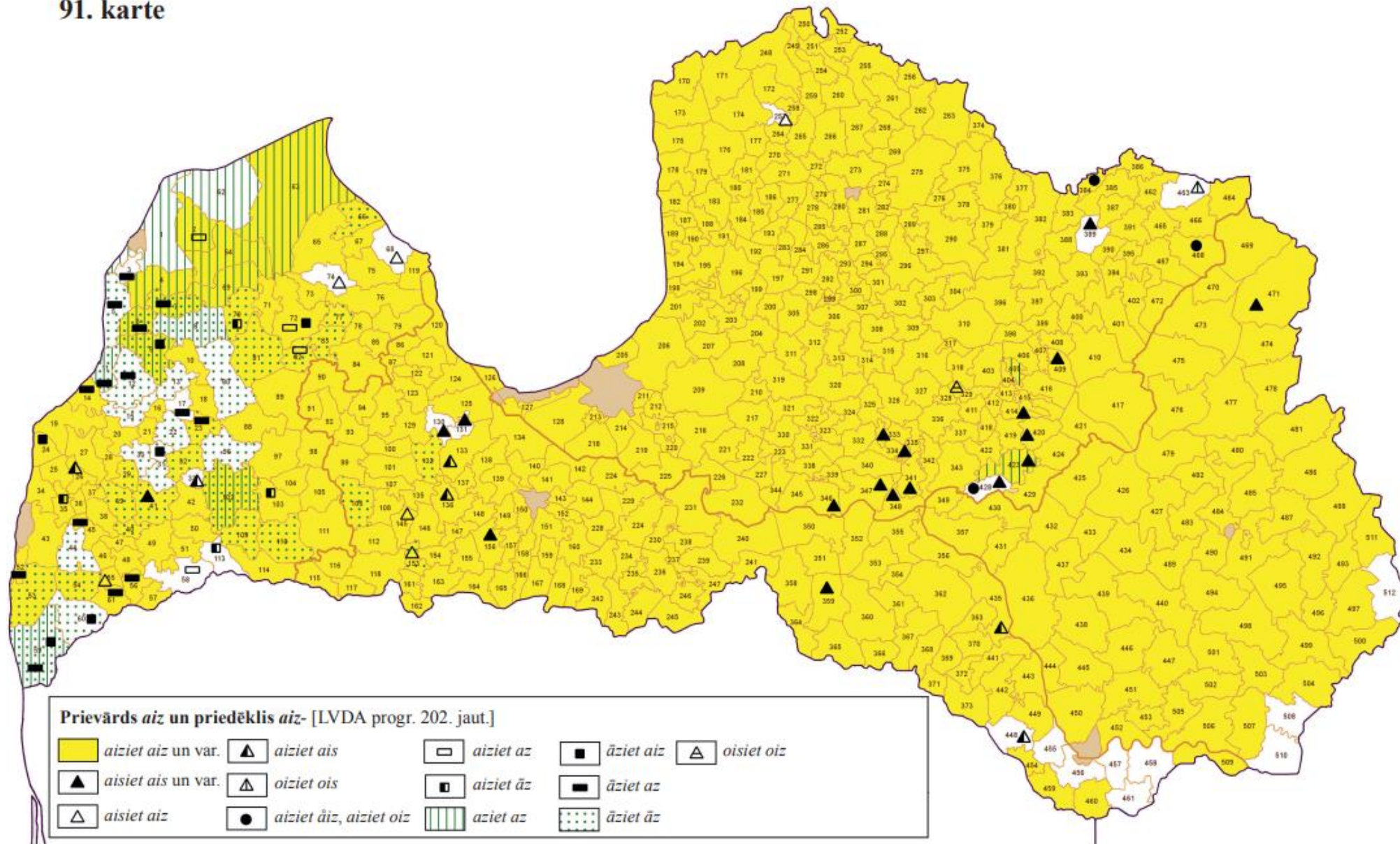
Pārmaiņas morfoloģijā

- Vīriešu dzimte stājusies sieviešu dzimtes vietā ne tikai personvārdos, dažkārt tā vērojama visā teikumā, piemēram, *up ir dziļš* 'upe ir dziļa', *dien ir īss* 'diena ir īsa', *tie ir sievs* 'tās ir sievas'.
- Īpašu savdabību lībiskajam dialektam piešķir 3. personas vispārinājums, kas tik tiešām dzirdams visā Ziemeļkurzemē, piemēram, *es i* 'es esmu', *tu i* 'tu esi', *viš i* 'viņš ir', *mēs i* 'mēs esam', *jūs i* 'jūs esat', *vīņ i* 'viņi ir' vai *es ēd* 'ed ēdu', *mēs ēd* 'mēs ēdam', *mēs skatas* 'mēs skatāmies'.

Priedēkļi un prievārdi

- Parasti garos patskaņus un divskaņus saīsina, taču līdzsvaram var pagarināt kādu citu vārda skaņu, tāpēc lībiskajā dialektā bieži dzirdams *jadār* 'jādara', *penāk* 'pienāk', *jassmejas* 'jāsmejas'.
- Arī priedēkļi *pie*, *aiz*, *no* var pārtapt par *pe*, *az* un *nuo* vai citiem līdzīgiem variantiem.

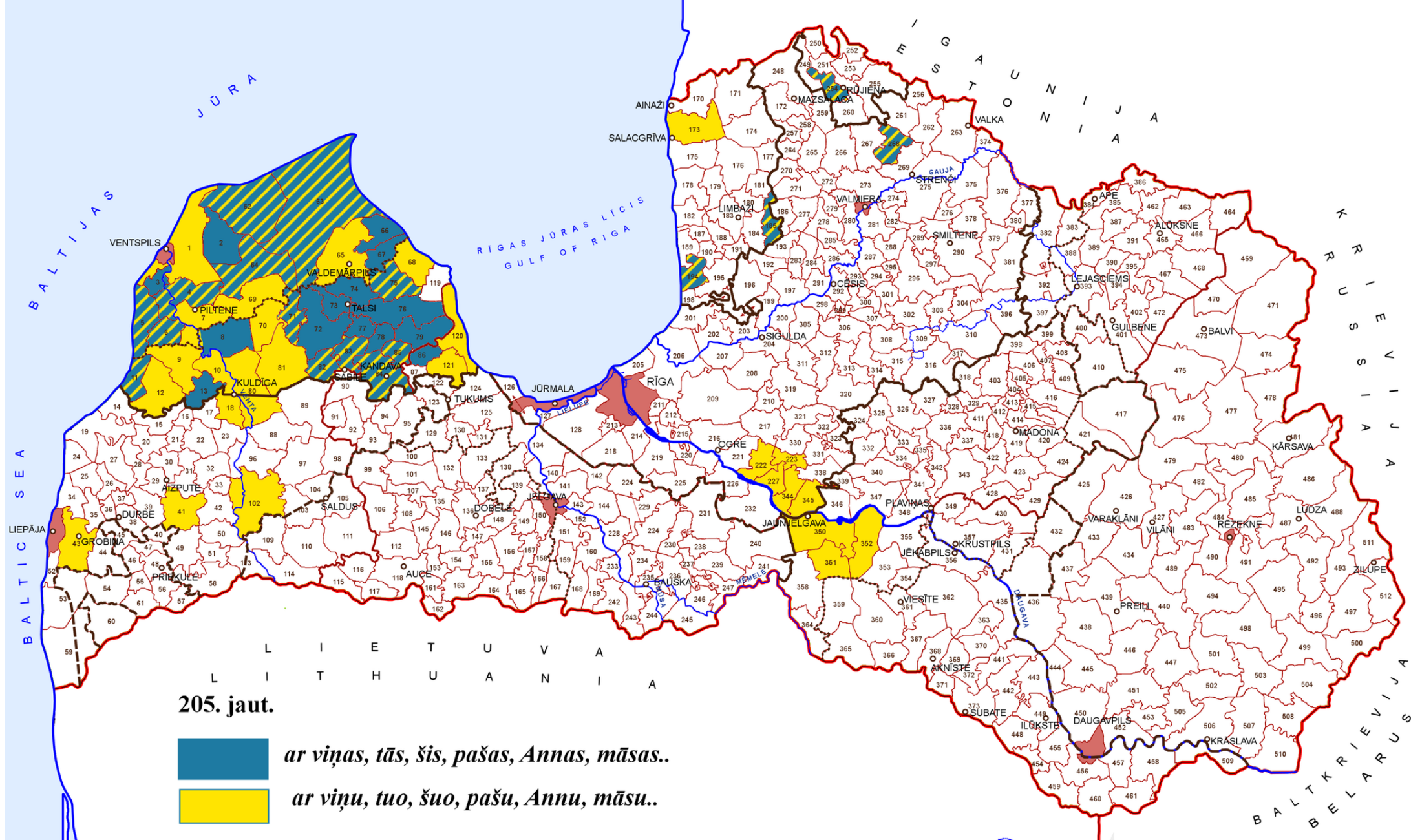
91. karte

(LVDA 2021: 91. karte)

Pārmaiņas sintaksē

- Sieviešu dzimtes lietvārdi un vietniekvārdi, ja tie seko prievārdiem *ar, par* vai darbības vārdiem, lietoti ģenitīvā, piemēram, *runāt ar Annas* ‘runāt ar Annu’, *redzēt sievas* ‘redzēt sievu’, *iet ar viņas* ‘iet ar viņu’.
- Ar prievārdiem, kas parasti pieprasa ģenitīvu, lieto akuzatīvu, piemēram, *iešu pie brāli* ‘iešu pie brāļa’, *tiksimies pie skolu* ‘tiksimies pie skolas’, *stāv uz ledusskapi* ‘stāv uz ledusskapja’.
- Nominatīvs aiz *vajadzēt*, piemēram, *man vajag piens* ‘man vajag pienu’, *ziedi vajag svaigi* ‘ziedus vajag svaigus’, *nevienam nekas nevajadzēj* ‘nevienam neko nevajadzēja’.

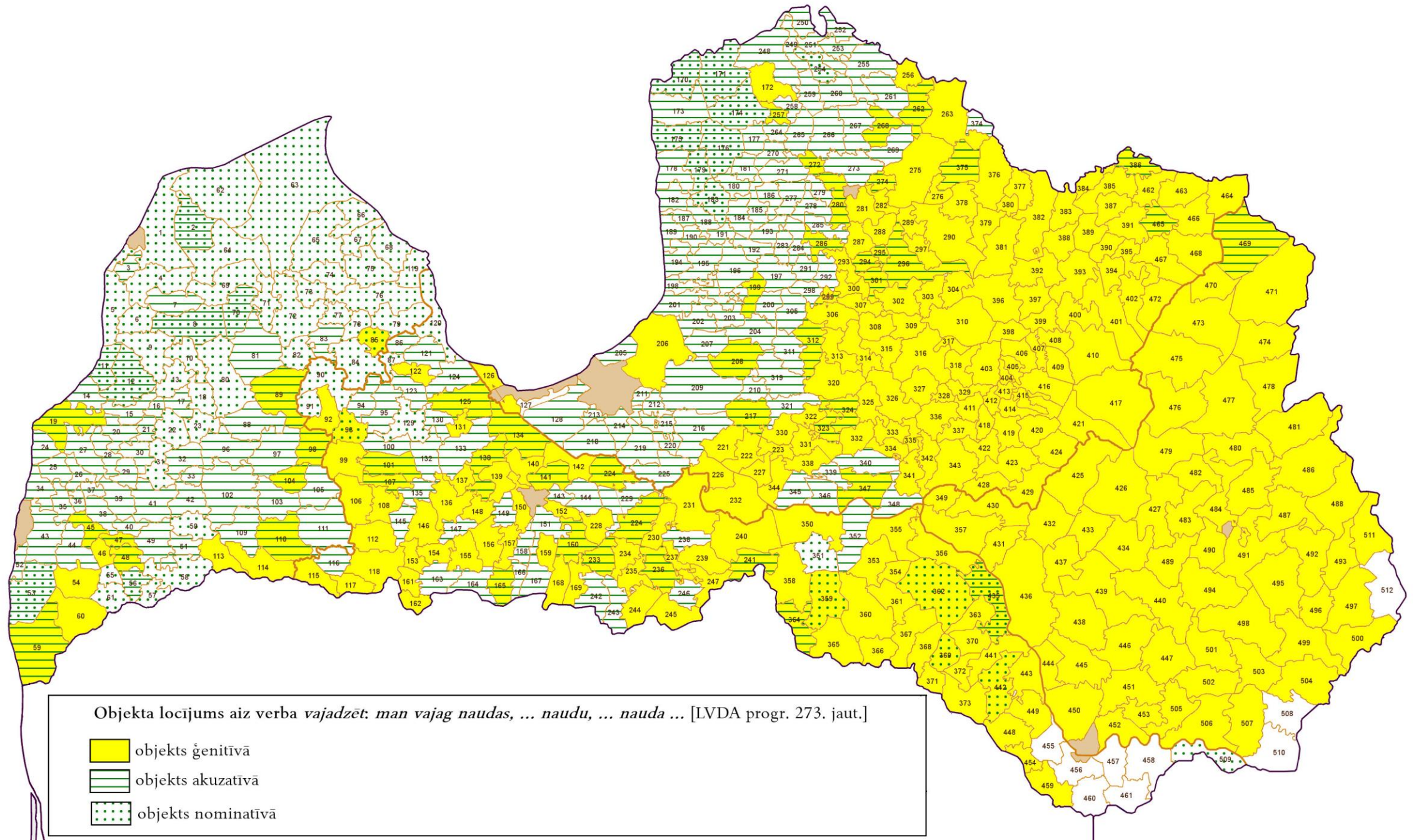
205. jaut.

ar viņas, tās, šis, pašas, Annas, māsas..

ar viņu, tuo, šuo, pašu, Annu, māsu..

Karti sagatavoja: Edmunds Trumpa

(LVDA 2022)

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
LATVIEŠU VALODAS
INSTITŪTS

Apvidvārdu talka

Ziedona muzejs

LATVIJAS STĀSTNIEKU ASOCIĀCIJA

LATVIJAS VALSTS PREZIDENTA KANCELEJA

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
**LATVIEŠU VALODAS
INSTITŪTS**

Latvijas Nacionālais
kultūras centrs

Apvienoto Nāciju
Izglītības, zinātnes
un kultūras organizācija

UNESCO
**Latvijas
Nacionālā komisija**

Kas ir apvidvārds?

- Apvidvārds ir kādā reģionā lietots vārds, kas atšķiras no latviešu literārās valodas un ko lieto noteiktā apvidū.
- Apvidvārds var būt jebkurš vārds – lietvārds, darbības vārds, īpašības vārds u. c.
- Vārds uzskatāms par apvidvārdu arī tad, ja tas tikai nedaudz atšķiras no citur lietotā vārda, piemēram, *karpelis*, *kartpelis*, *kartfelis*.

Apvidvārds	Nozīme	Vieta	Pievienoja
knausis	 ods	Talsi 	AneteO
knausis	ods	Talsi 	Sanda
knausis	 ods	Talsi 	AneteO
Štoks, štociņš	Spieķis, spieķītis	Talsi 	Ligita
ķuocis	 mazs grozs vai trauks	Talsi 	AneteO
pīcka	 vica	Talsi 	AneteO
spindzele	 lapsene	Talsi 	AneteO
stondzele	 trauks	Talsi 	AneteO
duršlaks	 caurduris	Talsi 	AneteO
knaušji	 mazas mušiņas, kas kož	Talsi 	AneteO
rūme	 vieta	Talsi 	AneteO
rozavs	rozā	Talsi 	Baiba Burkhardte
vaļoties	atpūsties	Talsi 	Baiba Burkhardte

dižs

liels

Talsi

AneteO

Blorgāties

Ampelēties

Talsi

Rasma Grigule

Kobiņš

Vardīte

Talsi

Rasma Grigule

dižoties

lielities

Talsi

AneteO

kobiņš

Maza varde

Talsi

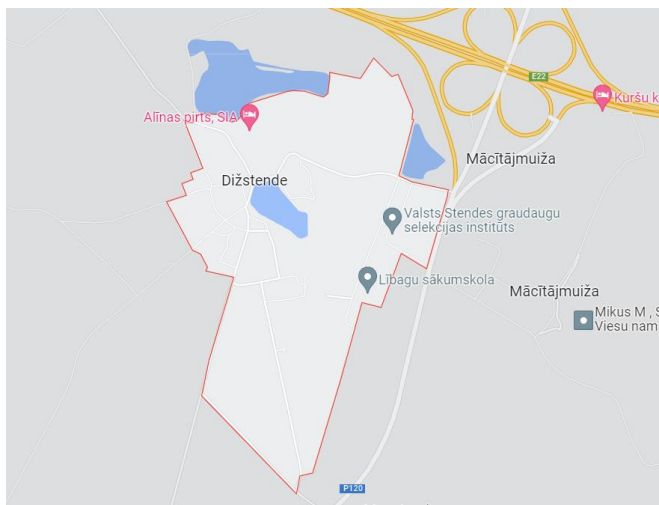
MarcisO

AICINĀM APMEKLĒT
MAZIRBES BAZNĪCĀ
IZSTĀDI

SŪR IRĒNIKĀ
DIŽAIS MAZIRBNIIEKS

KŌRLI STALTE
KĀRLIS STALTE
(1870-2020)

Kas ir apvidvārdu talka?

- Ikviens apvidvārdu zinātājs un lietotājs var reģistrēt apvidvārdus vietnē apvidvardi.lu.lv.
- Ik nedēļu tiek izraudzīts vārds, ar ko dalāmie sociālajos tīklos un talkas vietnē.

nedēļas vārds

sēdiņi

= 'zaldāti jeb karavīri'

Tie ir bijuši krievu zaldāti, kas Sinoles pusē aizkavējušies. Viņiem bijusi noteikta tikai maizes deva, bet, kas to devis, nav zināms. Tomēr katrs sēdiņš (laikam tādēļ, ka sēdējuši tur uz vietas kādu laiku) pielikts pa vienam pie katra saimnieka, lai tas barotu ar putru, protams, ar biezāku. Savu piešķirto maizi iekrājuši un pārdevuši, lai dabūtu naudu. Tā šie aizsēdējušies zaldātiņi tomēr pēc laika devušies uz Krievzemi. Kādam sēdiņam uz Petrogradu līdzī devusies vietējā meita, kas pēc gada tomēr atgriezusies un nēsājusi lepmu cepuri ar platām malām.

Sinolē
apvidvardi.lu.lv

Svarīgākie pieturpunkti apvidvārdu vākšanai

- Apvidvārds*
- Nozīme*
- Lokalizācija/reģistrēšanas vieta*
- Izloksnes piemērs
- Reģistrēšanas ziņas
- Piezīmes/papildinformācija

Pievienot apvidvārdu ×

[Saite uz instrukciju](#)

Apvidvārds* ?

Nozīme* ?

Vieta* ▾

Piemērs ? ▲

Piezīmes ? ▲

Ierakstīt audio piemēru

Saglabāt

Paldies par uzmanību!